

Mészöly Miklós és a régi magyar irodalmi- -kultúrtörténeti hagyomány

Jankovics József

Mészöly Miklós prózai műveit és tanulmányait olvasva feltűnő jelenség, hogy mennyire „benne állt” a magyar, és tegyük gyorsan hozzá, a világ irodalom- és kultúrtörténetének hagyományában. Általában véve: a történeti hagyományban. Szinte nincsen olyan írása, még a *jelenben* játszódó cselekményűek sem, amely ne rendelkezne alapvetően fontos történeti vonatkozásokkal, háttérrel, *múltra* utaló, abban gyökerező összefüggéssel. Ne onnan indulna, vagy ne oda kanyarodna vissza. Történelemszemléletének és epiztemológiájának alaptétele a múlt–jelen–jövő egységben látása. A múltat csak a jelenből figyelhetjük meg, konzekvenciái kihatással vannak a jelenre és a jelenben, ami nem képzelhető el és érthető meg a múlt nélkül. S kettőjük egymásra hatásából következik a jövő. Ám ez így túlzó leegyszerűsítés Mészöly időszemléletének és -kezelésének: nála idő és idők vannak, s az idők elmosódnak, egybemosódnak, a kronológiához szokott olvasók elbizonytalanodnak miként a kronológia maga. Ezért foglalkozik szinte minden írása a múlttal. Azaz a hagyományfeldolgozással és -értelmezéssel. Nem volt ez számára konzervativizmus, mert vallotta, hogy: „Minden konzervativizmus lényegében öncsalás: a pszeudohalhatatlanság görcse. Az avantgardizmus [...] a teremtmény halál igénylése, önmagunk túlhaladhatóságának igazolása, siettetése és kihívása.” Vagyis úgy kell kezelni a múltat, „[h]ogy az ábrázolt világ ne csak időtávlatba kényszerülő látvány és visszatekintés legyen, hanem elsősorban inzultáló *jelenlét*”.¹ S örömmel tapasztaljuk, hogy Mészöly Miklós művei a mai napig is ilyen inzultáló hatással vannak olvasóira.

„Nem úgy csodálni a múlt örökségét, mint valami kizárólagosságot, hanem beletörve, belerántva a mába, tiszteletlenül, és lerombolva minden tekintélyt.” Ez lehetne a Mészöly Miklós-i prózapoétika *sine qua nonja*, írói *ars poeticájának* arkhimédészi pontja.

Ha Mészöly és a régi magyar irodalom kapcsolódási pontjait akarjuk ki-
tapogatni, mégsem sok marad a markunkban. Egy interjúban vallotta be,
hogy műhely és műfaj nélkül maradt Bornemisziák, névtelen erdélyi emlé-

1 Mészöly Miklós: *Hagyomány és forradalom*. In: Mészöly Miklós: *A pille magánya*. Pécs: Jelenkor, 2006, 120. és 122. o.

kiratírók voltak legfőbb olvasmányai. S való igaz, az Ördögi kísértetek szerzőjén, Bornemisza Péteren kívül csupán Csanaki Máté, 17. századi protestáns orvos-író, akinek nevét egyik írásába kölcsönvette, és Szkhárosi Horvát András ferences szerzetesből lett evangélikus reformátor énekszerző neve bukkan fel naplójában. De Bornemisza Péter neve mellett elválaszthatatlanul ott szerepel *Tardoskeddi Szerencse Benedekné*-é is, akitől Balassi Bálint tanítómestere, szellemi életünk olyan híres produkcióit hallotta, mint az akkori egyházak által erősen tiltott és üldözött ráolvasásokat. A „névtelen erdélyi emlékirók” közül egyet nevesíteni is tudunk: ő pedig nem más, mint a francia származású Rabutin tábornok által (ahogy a korban keserűen, ám jogosan játszottak nevével: Rabbá-tón) a kuruc veszély miatt Szeben várában fogságban tartott szinte teljes erdélyi vezetőréteg, köztük a velük együtt sanyargatott Wesselényi István, naplóíró. Akinek a 18. század első éveiben a Rákóczi-háború kiváltotta borzalmakról, szenvedésekről és értelmetlen kínzásokról, falu-, város- és terményégetésekről, meg az ok nélküli kegyetlen kivégzésekről készült hatalmas művét *Sanyarú világ* címmel 1983–1985 között a Kriterion Kiadó jelentette meg. A 20. századi író már a megjelenés évében sajátjává tette a „hétköznapiak rettentő kegyetlenségeit oly pontos, tárgyyszerű megfigyeléseivel »szenvtelen följegyzésekben« ránk örökítő” íróelőd munkáját, hogy a *Fakó foszlányok nagy esők évadján* című novellájában, a főhős, Kumria rác apáca az 1686-os budai várostrom keltette fordulatossá élettörténet-kínszenvedéseit hiteles élményanyaggyűjteményévé: ezt a történetet, nyelvet és hangulatot kölcsönözte Wesselényi István naplójából Mészöly.² Technikáját az irodalomtudomány *intertextualitásként* nevezte el, amely a magyar irodalomban hamarosan sokak, főleg Esterházy Péter egyik fontos szövegszervező módszere lett.

Mészöly Miklósnak óriási érdeklődése volt a régi magyar kordokumentumok, történeti feljegyzések, naplók, s a fikatív történelmi regények valós, hiteles alapjának feltárása iránt. Legtöbb novellájának, kisregényének a tér-ideje a múlt történéseinek tematikus és szerkezeti meghatározója. Váratlan, sejtelmes lefutású írásai extrém helyzetbe került hőseinek, akik maguk is számos extrém jellemvonással rendelkeznek, még a nevük sem mindennapi. Gyakran nem csupán a saját teremtmény fantázia termékei, születésüknek általában szépirodalmi vagy dokumentáris előzményei vannak. A kordokumentumokra alapozódó szépirodalmi művek esetében mindig roppant érdekes kérdés, hogy bennük mi ragadta meg a kései alkotó képzeletét, s az eredeti művet hogyan építette be saját darabjába. Vagyis a két eltérő műfajú szöveg viszonya hogyan alakul a keletkezett új szövegben. A szövegszerveződés, az

2 JANKOVICS József: *Sanyarú világ*. In: ALEXA Károly – SZÖRÉNYI László (eds.): „*Tagjai vagyunk egymásnak*”. A Tarzusi szavaival köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai. Budapest: Európa Alapítvány, 1991, 156–165. o.

anyagkezelés törvényeinek vagy véletlenszerűségeinek feltárása nem csupán a filológusok számára izgalmas feladat, hanem az olvasót is aktívan bevonja a szerző-mű-olvasó hármas egységébe. A szöveg feltárása, a vendégszöveg felismerése és azonosítása az olvasónak esztétikai örömet szerez: az időben és térben egymástól távol álló szövegek, és azok új kontextusba helyezése tág szövegvilágok találkozását hozza létre az olvasói tudatban: a szövegrészek kiegészítik, gazdagítják a keletkezett új szöveg viszonyrendszerét. Mészöly Miklósnak ez kedvelt írástechnikai fogása volt, s nyomában az egész szövegközpontú epika és líra – Esterházy Pétertől Parti Nagy Lajoson át Zalán Tiborig –, de a többi Mészöly-díjas alkotót is joggal említhetnénk, vagyis a posztmodern líra- és prózapoétika egyik legfontosabb szövegteremtő módszerévé vált. Az azonosság és a másság, a vendégszövegek elhelyezkedése, a zökkenőmentes vagy éppen figyelemfelhívó beilleszkedése a saját szövegbe, aminél fogva így bonyolult vonatkozásrendszer keletkezik, a teljes, torzított vagy áldézet, az írói szelektálás szempontjai, az anyag átcsoportosítása és elrendezése, a külső és a belső (ön)idézetek hálózata: mind-mind szövegkonstruáló tényező.

Mészöly Miklós írói elveinek és technikáinak, az alinearitásnak, a kauzalitás helyett a tudatfolyam működési mechanizmusainak, az emlékezés bonyolult asszociációinak, a töredezettségnek, a pontos szerkezetnek dominanciája a fő prózaformáló eleme, aminek igen alkalmas eszköze az intertextualitás. A jelöletlen idézetek, amely eljárást oly előszeretettel használta, már remekül működnek a *Fakó foszlányok nagy esők évadjánban*, nemcsak hangulatteremtő erejükkel hívják fel magukra a figyelmet, hanem általuk az a szövegalakulás is megmutatkozik, hogy miként szervesülhet egyik szerző szövege a másikéba. Thomka Beáta, a Mészöly-életmű egyik legavatottabb tanulmányozója, *Műhelynaplójának* Nagy Boglárkával sajtó alá rendezője, megállapítása szerint: „Nem volt célja a pontos idézés, hanem a szerzői, alkotói átvétel, amit a jelenkori szövegközi viszonyok maximális szabadságát feltételező magatartás korai és merész megnyilvánulásának tekinthetünk.”³ E módszer magasan kiemelkedő, látványos megvalósulására kerestünk egy-két példát. Először a poétikus, egyben sejtelmes című novellát és Wesselényi István szövegét vetjük össze, azt példázandó, miként viszonyul a két szöveg a szavak és a mondatok szintjén egymáshoz.

Wesselényi: *Ma reggel égették meg a lovas németet kancástul, azért hogy véle vétkezett, odaki a sáncon kívül, kilenc óra tájban.* (95. o.)

3 Mészöly Miklós: *Műhelynaplók*. Pozsony: Kalligram, 2007, 902. o. A szöveget gondozta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Thomka Beáta és Nagy Boglárka.

Mészöly: Így múlt annak is éve már, hogy a nyalka lovast égették meg kancástul, mivel vele vétkezett, odaki, a sáncon kívül, kilenc óra tájban. (16. o.)⁴

Wesselényi: Ma hét kurvát egyszersmind a hóhérok a tanácsháztól kikésérvén, mindeniket kézen fogván, hegedűszónál kísérték a pellengérhez, holott táncolva háromszor megkerülvén a pellengért, azután ugyan táncolva hegedűszónál kikísérték és kicsapták a kapun. (98. o.)

Mészöly: És a hét kurvát is akkor kísérvén a hóhérok a tanácsháztól, mindeniket kézen fogván, hegedűszónál kísérték a pellengérhez, holott táncolva háromszor megkerülvén, esmét hegedűszónál csapták át a kapun. (16. o.)

Mondani sem kell, hogy az eredeti látvány nyelvi formába öntése Mészöly Miklós változatában jelentős esztétikai következménnyel járt: a szöveg logikusabb lett, mentessé vált Wesselényi redundanciáitól, s a mondat lejtése kellemesebb hangzású lett. Ugyanakkor megtartotta a közlésmód közömbösségét, miáltal feszültséget keltett: az érzelem nélküli közlés durva és archaikus tényeket hozott tudomásunkra, mely tények a mai kor olvasója számára embertelenek, természetellenesek, s rontja komfortérzését.

A fentebbiekhez hasonló intertextuális vonatkozások, rejtett, hivatkozás nélküli idézetek, a tárgyiassz szemlélet és közlésmód, Mészöly Miklós teljes életművére jellemző. Különös szerephez jutnak a szövegekben előforduló tárgyak – halászszerzős, női ékszer, könyv, ruhadarabok, berendezési eszközök, bútorok, helységnevek, sejtelmes hangzású személynévek, fegyverfélések, antantszj stb. –, amelyek mindig az elbeszélés, egyben történés helyéről, idejéről és személyeiről vallanak beszédesen és árulkodón, anélkül, hogy azokat az író konkrétan meghatározná. A *Film* című regényében, míg a két öreg a Moszkva térről a Csaba utcán át hazaér, olyan történelmi eseményekről esik ugyanilyen burkoltan s mégis beszédesen utalás, amelyekről a regény megírásakor kínos volt, vagy nem lehetett nyilvánosan szót ejteni. Családtörténeti jellegű írásai (*Családáradás*) gyakran korhoz, esetleg több korhoz is kötöttek, s a tárgyak állandósága vagy változása hivatott az idő (lassúbb vagy élénkebb) múlásának jelzésére.

De genetikusan is hathattak és épülhettek e módszer alapján művek egymásra: A Mészöly-írás (*Csendes délután*), „Mészöly egyik legbravúrosabb szerkesztésű” novellája (1956), motívumai tudatosan rímelve Takler János *A két egyforma királyfi* című meséjének, s az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* és a *Családi kör* motívumaira. Takler írása a mikrokozmosz nyugalmát és

4 A szövegek azonosításához a *Merre a csillag jár* című Mészöly-kötetet (Bp.: Szépirod. Kvk., 1985, 11–13. o.), illetve Wesselényi István *Sanyarú világ* című naplójának első kötetét használtuk fel. (Közzéteszi: MAGYARI András, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1983.) Az idézetek utáni oldalszámok az ottaniakat tükrözik.

a külső világ veszélyeit állítja szembe, Arany versében az idill békéje, „Adyé a sötét jelek kompozíciója”, Mészöly novellájában pedig az „idillt megrontó katasztrófa-előérzet fogalmazódik meg”.⁵

Motívumpárok

Családi kör

Csendes délután

Este van, este van:

Kiki nyúgalomba!

Milyen nagy csend van ma! Dél
óta nem válaszol a városi állomás-
főnökség... Csendes itt az
élet a várostól pár kilométerre.
[Később:]... éppen hazaérnek sötétedésre.
A töltésen túl, a kubikgödörök
békalencse-térítőin varangyok
ülnek szobor-mozdulatlansággal.

Mintha lába kelne valamennyi
Rögnek. / Lomha földi békák
szanaszét görögnek

Csapong a denevér

„Huss te!” – kiált Takler.
Talán valami denevér?

Udvaron fehérlik szőre
egy tehénnek

A konyhaablak mellett, a sötétben
lomha árnyékként vonul el a tehén.

Nyitva áll az ajtó, a tüzelő
fénye / Oly hívogatólag süt ki
a sövényre

A szoba sötét, a konyhából bevillog
a gyújtós lángja

Benn a háziasszony elszűri
a tejet, / Kérő kis fiának enged
inni egyet

[Lackó] Gyorsan levetkőzik,
fölhajtja a csöbör tejet, de a kenyeret
már a takaró alatt majsolja.

De vajon ki zörget?

Leposa most kopogtat be otthon
a konyhaablakon.

Nem késik azonban a jó házi-
asszony, / Illő, hogy urának en-
nivalót hozzon, / Kiteszi középre
a nagy asztalszéket, / Arra tá-

Kis idő múlva Takler is belép.
– Nocsak! – néz Leposára. –
Vendég a javából. – De csakha-
mar komorabb lesz, lekezel

5 HORNYIK Miklós: Mészöly Miklós pályakezdése. In: HORNYIK Miklós: *Titokfejtők. Újvidék: Forum, 1988, 108–111. o.*

lalja fel az egyszerű étket.

Leposával, és lezöttyen a paprikás
krumplija mellé.

„Meséljen még egyet” – rimámkodik
szépen

– Anya, gyere onnét a szarvastól
mondjad.

„Nem mese az gyermek”, – így
feddi az apja

[Takler:]...lehet, hogy nem is
tréfadolog, a boszorkányos erdő
ott terpeszkedik a töltésen túl

A gyermek is álmos

[Lackó] Most akár el is aludna már

...a tűz sem világít

Taklerné a kialudt tűz mellől néz az urára

S átveszi egy tücsök csendes
birodalmát

A mozdulatlan békák egyszerre
zendítenek rá a kubikgördrökben

Az eredmény páratlanul lenyűgöző, a „történelem irracionalitását” kifejező:

Mészöly Miklós *Csendes délután* című novellája három – nem újlatin nyelven írt – alkotással van kapcsolatban: Arany János epikai tárgyiasságával, a magyar népmese mitikus-szürrealis világával és Ady Endre látomásos szimbolizmusával. Elbeszélésében ezek az elemek új minőségrenddé alakultak át: realizmus, szürrealizmus és szimbolizmus egymást gazdagítva a mészölyi többértelmű jelképeség kifejezőeszközzé vált. (HORNÝIK Miklós: Mészöly Miklós pályakezdése, 111. o.)

Ezzel a kis kitérővel csupán az írástechnikát, az intertextualitás egyik áldásos hatását szerettük volna látványyszerűen bemutatni, létmódját és hasznát e technikának. S talán, hogy mégis visszakanyarodjunk a régiséghez, a még-régebbiséghez, kezdjük az Ósforrással, a Bibliával, sőt bibliákkal. Maga is elismeri interjúiban mind az Ószövetség, mind az Újszövetség hatását – az olvasó gyermekre, az alakuló férfira, és a példázatok, témát, illetve nyelvet kereső íróra. Már innen ered művészetének egyik sarokpontja, az, hogy a valóság csak az „egyértelműség szükségszerű többértelműségeiben” ragadható meg. A protestáns vallásos gondolkör aztán hamarosan ütközött a filozófiai áramlatok kihívásaival. Ennek nyoma már a *Sauluson* is felfedezhető, de főleg később, a – magyar politikai hivatalosságok által sokszor elátkozott – egzisztencializmus vérvádja idején, amiről nem akarták elhinni, hogy neki saját olvasata van ebben az ügyben. (Is.)

Közben rátört a klasszikus világirodalom az oroszoktól – főleg Tolsztoj, Dosztojevszkij, Csehov – a franciákon és angolokon: Ramuz, Flaubert, Zola, Camus, Conrad, Huxley, Joyce, Beckett át a németekig: Goethe, Grass, a klasszikusaikkal majd a moderneikkel. Kinyílt előtte a nyugati filozófia világa is, műhelynaplóiban, esszéiben sorjáznak a nevek: Kant, Schopenhauer, Kierkegaard, Heidegger, Heisenberg, Wittgenstein, Sartre, Garaudy, Bahtyin, Saussure, Ricoeur, Lukács György, Füle Lajos.

El is csodálkozik a pályakezdő Mészöly egyik legjobb szakértője és személyes jó ismerőse, Hornyik Miklós, hogy ebben a sokfelé tekintő befogadásban, az idegen ízekben és gondolatokban való tobzódásban hol tűnt el a magyar kultúra és irodalmi gondolkodás? „Meglepő azonban, hogy a magyar kultúra s a magyar irodalmi gondolkodás mennyire háttérbe szorult egy olyan nagyműveltségű író művében, mint amilyen Mészöly Miklós.” S felsorolja azokat, akikre nagyon receptíven reagált: Ady, József Attila, Krúdy.⁶ Ez sem sok, még ha sorolhatnánk is Nemes Nagy Ágneséket, Pilinszkyt, Weörest s néhány kisebb tehetséget is, bár ők már akkor, 1977-ben, amikor Hornyik szövege készült, átjárták egymás köreit, barátság is szövődött köztük, amely megbecsülés éppen a másik irodalmi minőségén alapult.

Az előtte járó író társak közül egy alkalommal Csáth Gézá, Cholnoky Viktort, Török Gyulát és Gozdsu Eleket nevezte meg, mint számára fontos elődöket.⁷ Máshonnan még hozzájuk tehetjük Kemény Zsigmondot, a naplóról Jósika Miklóst, ugyancsak a naplóról Széchenyivel.⁸ A helyiek közül Várkonyi Nándorral. S miért nem szól Babitsról, akinek a családját, s nyilván őt magát is ismerhette közös szülővárosukból? Kosztolányiról?⁹ Móriczról? A közvetlen kortársairól? Ottlikről?

Honnan ered hát munkái – a fenti állítással ellentétben – oly hatalmas régi magyar irodalom- és kultúrtörténeti vonatkozásainak ismeretanyaga?

Ez már inkább a másodlagos-, vagy szakirodalom legjelentősebb kiadványainak alapos feldolgozásából és elsajátításából állt össze. A Németh László-i „magyarságtudomány” minden ágának kiváló ismerője volt, minden érdekelte, ami a magyarságra és a körülötte élő népekre vonatkozott. Könyvbeszerzési és -olvasási stratégiájában és programjában e komplex tárgy szinte minden alpműve, monográfiája, forrásainak és a régi magyar szövegek közlések meglelte beszédesen vall a műveihez felhasznált irodalom-

6 Uo., 104. o.

7 Mészöly Miklós: Interjú. In: Mészöly Miklós: *A pille magánya*, 580. o. (Az interjút Zsugán István készítette az *Élet és Irodalom* számára.)

8 N. Tóth Anikó: *Szövegvándor. Közelítések Mészöly Miklós prózájához*. Pozsony: Kalligram, 2006, 256. o.

9 Vele kapcsolatosan az újabb irodalomtörténet-írás megállapított egy-két szövegpárhumot, ld. Édes Anna, Esti Kornél. Vö. Grenel Lajos: *A tények mágija. Mészöly Miklós időskori prózája*. Pozsony: Kalligram, 2002, 23–24. o., illetve N. Tóth Anikó: *Szövegvándor*, 263–267. o.

ról. Ha nem tudta beszerezni, elkérte a szakértőktől. Mint Szigeti Lászlóval készült életinterjújában megvallja, egyik legizgalmasabb könyvélménye kamaszkorában az *Erdély öröksége. Erdélyi írók Erdélyről* sorozat volt, „[...] s elképesztő világra bukkantam benne. A lehető legmélyebben megérintett [...]”.¹⁰ Ez már jelezte a történelem-kultúratörténet iránt felébredt korai érdeklődését. Aminek kielégítéséhez, mindig kapóra jött neki a *Pallas Nagylexikon*. Fő forrásai azonban a magyarságtudomány korszakos művei voltak.

Némi ízelítő csupán ezen fundamentális művek közül: Bibliák, természetesen. Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia*; Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás*; Tóth Béla: *Magyar ritkaságok*; Komáromy Andor: *Magyarországi boszorkányperek*; Siklóssy László: *A magyar középkor erkölce*; Trócsányi Zoltán: *Magyar régiségek és furcsaságok*; György Lajos: *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*; Takáts Sándor: *A magyar múlt tarlójáról*; Rómer Flóris: *A régi Pest*; Bánrévy György: *Tanulmányok Budapest múltjából*; Kiss József: *Budapesti rejtelmek*; Kuthy Lajos és Nagy Ignác: *Pesti magyar titkok*; Hazai rejtelmek; Divald Kornél: *Németvilág Budán*; Újhelyi Nándor: *Tabán*.¹¹

Mind-mind a magyar szellemi és történeti hagyomány hiánypótló, kiemelkedő enciklopédikus művei és bőséges adatközlő forrásai. A prózaíró számára kincsesbánya. Merített is belőle Mészöly Miklós jócskán: különféle tárgyleírást, eszmetörténetet, szellemtörténetet, humoros szövegeket, divathistóriát, építészettörténetet, különféle kuriozitásokat, népszokásokat, urbs-történetet, szakrális és mitológiai eredetű irodalmat; gondolkodás-modellekkel ismerkedhetett meg különböző korokból. E hatalmas tudásanyag szüredéke ott lapul a mészölyi életmű „kulturális tárházában”.

Mészöly Miklós sajátosan izgalmas prózanyelvének kialakulása is e hagyományismereten, a *nyelvi érzékenység* erőteljes jelenlétén alapul. Elkerülhetetlennek tartotta, hogy írásainak hangulatát, atmoszféráját, szereplőinek egyediesítését a nyelv segítségével is a legpontosabban alátámassza. Ennek érdekében jelentős nyelvészeti tájékozódást is folytatott. Naplói és tanulmányai bőven tudósítanak erről az igényéről. Szótárakat állított össze az argótól a régi magyar (köztük ma már nem értett) szójelentéseig, a tájnyelvig bezáróan. Részint a közbeszéd színesítése érdekében, szereplői jellemének és jellegének meghatározására, hogy alakjait nyelvileg is pontos környezetben szerepeltesse, illetve beszédjük nemét és stílusát is kijelölje. A régi és a tájnyelvet egyaránt alkalmazná, de az argót ugyanúgy bevonná az irodalmi nyelvvel együtt, hogy az „egyre inkább eluralkodó semmilyen-ség, az olajozottan sűrke átlagstílust” felfrissítse vele és általa. (*Nyelvünk szűzre megy?*)¹²

10 Mészöly Miklós: *Párbeszédkísérlet. A kérdező: Szigeti László*. Pozsony: Kalligram, 1999, 179. o.

11 A Műhelynaplóban szétszórta, ld. 95. o.

12 Mészöly Miklós: *A pille magánya*, 168–186. o.

Szógyűjtései közül az érdekesebbek: régebbi argó-börtön: bunkerdolár – elásott valuta; flóriángyökér – férfi nemi szerv; limlom rózsa – rosszul öltözött utcalány; bolhaszedő – lábfejig érő nadrág; elbokázik – elsiet (ma inkább: pénzt elver); letanul – leszokik; beletűnt – beleszeretett, belebolondult; szöget húzni – közöszlenni.

Régebbi szavak, amelyek használatát újrahasznosításra javasolja: elevenszén – parázs; farkasseb – rákfene; érszökés – pulzus.

A szógyűjtés mellett nagyon fontos írói törekvése volt a régi nevek gyűjtése is. Erre rendkívüli késztetést kaphatott néprajzi gyűjtőútjai során a feltelt névmágiától. Főbb szereplőinek igen erős jellemzőjük a nevük, egyben hozzájárulván a sejtelmességükhöz is: Vassántó Katalin, Rakita György (mészáros), Günther trafik, Romm őrnagy, keselyűs, Dielette, Klinger Árminné (Alakulások), Wodar Sztoján (Szárnyas lovak). S az Esterházy Péter Függőjében olyan alkotóan „felröptetett” Drahosch Ildikó!¹³ A nevek gyakran nemzeti-ségi hovatartozásról is árulkodnak. Különféle névlisták is szerepelnek a Műhelynaplók lapjain. A legimpozánsabb, mely saját gyűjtés diáknyelvből és egyéb argóból, kiegészítve az ifjabb Szinnyei József 19–20. század fordulóján keletkezett Magyar Tájszótára gazdag anyagával.

Különösen kedvelte szerzőnk a régi foglalkozásnevekkel való ízesítést: árendások, ecetfőzők, rozsólisfőzők (pálinkafőzők), kávéházasok, játékházasok, bordélyházasok, táncosházasok, vízegetők, vízfőzők (aquavitát, pálinkaszerűséget) gyártók jelennek meg lapjain.

De ugyanilyen leltárt állíthatnánk össze a ruhadarabok, viseletek, az öltözetanyagok és fajtáik régi elnevezéseiről is.

Legfontosabb szóközölője azonban maga Jókai Mór volt. Azt az írórt látta meg benne, akinek krózsusi gazdagsága még mindig „[...] fölfedezetlenül gazdag a világ-, ember- és léttények enciklopédikus ismeretét illetően”. Eredetileg tanulmányt készített volna „Jókai – hommage és lingvashow” címmel, „összeszerkesztett posztumusz apokrifet”, amelyben szavakból készült emlékoszlopot állított volna Jókai nyelvi gyűjtéséből és saját nyelvi leleményeiből származó megoldásainak, melyek törmelékek ugyan, de elengedhetetlenek a nagykompozíciókhoz. Ehelyett egy, nem véletlenül, Parti Nagy Lajosnak dedikált gyűjteményt állított össze Jókai magyar szótárából cím alatt.¹⁴ Ebből az aranymosó által begyűjtött röghalmazból lejegyzésre érdemesített szó-, szintagma-, mondatgyűjteményéből, országházi bonmot-kból, köznyelvi álbölcsességekből, népi trufatöredékekből, nyelvi játékokból válogassunk néhány példa erejéig: *déliláb lecsapolása; A cárok németek; kintorna sereg; Meg*

13 MÉSZÖLY Miklós: Miért szeretem? In: MÉSZÖLY Miklós: *A pille magánya*, 595. o.

14 MÉSZÖLY Miklós: *Jókai magyar szótárából. Jelenkor*, 1995, 38. évf., 7–8. sz., 583–595. o. (Szőrényi Lászlónak köszönöm, hogy e szöveget eljuttatta hozzám.) Ld. még MÉSZÖLY Miklós: *Műhelynaplók*.

van tiltva az álmodozás – hát felébredtem!; Államszokások: Cavour tölt, Garibaldi aprít, Mazzini szóz-paprikáz, Napóleon kavarja, Muszka fűt alá – többen kóstolják; Angol törvény rossz, de megtartják – francia jó, de nem tartják meg – német sok, de nem elég; Aki mindenütt Machiavelli, az rossz Machiavelli; Nemes ember lehet áruló, van elég őse, ki elfeledi; a hold krinolinja; a bivaly vízi madár; savanyúság: télire eltett reménységek; a patkó elpatkolt; olyan hideg nő, az ember náthát kap, ha beszél vele; Azért ment hozzá a neje, mert nagyon szép, amikor részeg; gyöngyevő pók; árnyékuk a fejük fölött; nyereséget szenvedtünk; Egyszerre hárman énekelnek, hogy hamarabb vége legyen; Gorilla az állatok királya és nihilistája; írás – tintasövény; füstölt nyelv – pletykatársaságnak; életfogytig és egy napig elítélve; meglátogatja a nagyapját, ki a múzeumban csontváz; árva trágya; országgyűlés automatákkal; trágya ország; tiszteletbeli ostromállapot.

Mészöly Miklós mindazt a hatalmas kultúra-ismereti anyagot, amellyel maga is találkozott sokfelé ágazó érdeklődése és széleskörű olvasottsága révén, nem akarta véka alatt rejtegetni – közkinccsé is szerette volna tenni. 1977-ben maga köré gyűjtötte tudós irodalomtörténész barátait, Fogarassy Miklóst, Lukácsy Sándort és Szörényi Lászlót, s a következő évben már másfél száz kötet címmel jelentkeztek a Magvető Kiadónál sorozattervükkel, amely kötetek a „Magyar Tallózó” címet viselték volna homlokukon. A sorozat prózai szövegek válogatásából állott volna, a 15. századtól a második világháborúig. Olyasféle, mint Weöres Sándor és Kovács Sándor Iván híres és közkedvelt *Három veréb hat szemmel* című versválogatása a régi magyar költészetből, csak nem egy kötetben, hanem – százötvenben, s ha igény mutatkozik rá, még többen is.

Az összeállított sorozatterv rendkívül körültekintően vette sorra a magyar prózairodalom remekeit, homályban maradt műveit, kiadatlan kéziratait, nem szűkkeblűen csak a szépirodalom köréből válogatva, hanem tekintettel lévén azokra a magyarságtudományi témakörökre, amelyek komplex módon magukba foglalták a társzművészetek és a tudományok fontos szövegeit is, eljutva egészen a természettudományok és a kuriózumok világáig. Még válogatni is gyönyörűség s tíz százaléknyt felsorolni abból a címtárból, amelyet a kedves kiadó és a kedves olvasó asztalára letettek. Volna. Tele életörömmel és jeles ritkaságokkal, a nagyközönség elé soha nem került pikáns szövegekkel, a saját kora által meg nem értett tudós szövegekkel, tartalmas eligazító jegyzetekkel.

„Ne bánts a magyart!” (Válogatás Zrínyi Miklós prózájából)

Mindenben Segítő Könyv (Hasznos házi tanácsok régi könyvekből, újságokból, kalendáriumokból)

Nagy magyar feltalálók (A magyar technika és tudomány múltjának válogatott dokumentumai)

Felvilágosult magyar hullaégető (A tudományos ismeretterjesztés kezdetei Magyarországon)
 Pázmány-breviárium
 „Végý két bölényt!” (Régi szakácskönyvek)
 Antitrinitáriusok (Kalandorok és hitújítók a XVI-XVII. századból)
 Iratok a magyarországi cenzúra történetéből (XVIII-XIX. század)
 A nyelvvédő irodalom klasszikusai
 A magyar kritika nagy tévedései
 A magyar film hőskora (Egykorú írások, forgatókönyvek, kritikák)
 „Kitántorgott Amerikába...” (A kivándorlás dokumentumai)
 Hogy ityeg a fityeg? (Régi magyar szexuális tanácsadók)
 Lelkitűkör (A lelkiélet rejtelméi régi erkölcstani kézikönyvekből)
 Hölgyszalon (Szemelvények a divatlapokból)

De hogy e lista szellemiségénél maradjunk, már a régi görögök is tudták, hogy *habent sua fata libelli*, mely bölcs mondáshoz az átkozott magyar fátum ezúttal is könnyű léptekkel suhant: e könyvsorozatból sem lett semmi. Azaz lett, csak másként és másokkal. E vállalkozás ötlete hamarosan elindult, két-három kötet meg is jelent „Magyar tallózó” sorozatcímmel, de már egy egészen más szerkesztőbizottság által jegyezve, „Magyar Hírmondó” cím alatt. Vagyis a Magvető Kiadó, élén Kardos György igazgatóval, magyarul szólva, elszabotálta e remek, feltétlenül hasznos, szükséges és várva várt kulturális ismeretterjesztő kiadványsorozat megjelentetését, Thomka Beáta találó kifejezésével élve „eloroztá” a Mészöly-csapat szellemi termékét.¹⁵

Ez is Mészöly Miklóst igazolta: a kiadó 1978-ban még nem tudott mit kezdeni a „konkrét többértelműség”, a részletekben rejlő igazság, a koncentrált szerkesztés, valamint a megismerés lehetőségei és a múlt, jelen és jövő egybejátszásából fakadó antinómiákkal. A kiadó által felállított furfangos csapdahelyzetről élénk és láttató beszámolókat adnak az érintettek, Szörényi László és Fogarassy Miklós, Baranyai László, az *Árgus* folyóirat szerkesztője célirányos kérdéseire.¹⁶

15 Dokumentumait lásd: NAGY Boglárka (ed.): *Séta évgyűrűkkel. Mészöly Miklós és Szederkényi Ervin levelezése. Függelék.* Pécs: Jelenkor Kiadó, 2004, 131–151. o. Illetve ld. még Thomka Beáta: In: Mészöly Miklós: *Műhelynaplók*, 179–180. o.; ALEXA Károly: Beszélgetés Mészöly Miklóssal. In: FOGARASSY Miklós (ed.): *Magasiskola. In memoriam Mészöly Miklós.* Budapest: Nap Kiadó, 2004, 320–321. o.

16 Halottnak túl fiatal. Fogarassy Miklós, Szörényi László és Baranyai László beszélgetése Mészöly Miklósról. *Árgus*, 2004, 15. évf., 12. sz., 54–56. o.

Resumé

Miklós Mészöly a tradice staré maďarské literatury a kulturních dějin. Studie analyzuje pohled na minulost u Miklóse Mészölye, jedné z nejvýznamnějších postav moderní maďarské prózy. Konstatuje, že využíváním textů ze 17.-19. století – obsahujících dramatický náboj a jazykově často expresivních – se spisovatel nesnaží o nostalgické připomínání minulosti, jelikož tyto vzpomínky „vrhne do současnosti“ jakožto „inzultující přítomnost“, čímž boří veškerou jejich autoritu.